

SZABÓ TIBOR

**Morális rend Dante költeményeiben
Avagy ki is a szerzője az *Il fiorenek*?**

Dante nagyságát elsősorban költői tehetsége alapján lehet igazán megítélni és megérteni. De költői műveiben számos olyan erkölcsi, életbölcseleti elvet lehet találni, amely arra enged következtetni, hogy *Dante, mint ember* is különleges volt, nem csak művei. Másképpen szólva, talán műveinek egyik legfontosabb tartóeleme, alapja az a morális tartás, az a jellemzilárdság volt, amellyel a firenzei költőóriás kezdetektől fogva rendelkezett. A cél ebben a tanulmányban az, hogy maga Dante, azaz „Dante, mint hétköznapi ember” és mint erkölcsi gondolkodó a lehető legteljesebb mértékben tárulkozzon föl előttünk, úgy is mint aki szeret önmagára hivatkozni.

Ahogy számos költő a világirodalomban, így maga Dante is minden művében „beleírja magát”. Művei nem függetlenek személyiségétől. Életének számos eseményét tudjuk nyomon követni, ha figyelmesen, és egy kicsit másként, a szokásostól eltérően olvassuk műveit. Azt igyekszünk meglátni, hogyan és mennyire tárulkozik fel Dante, az ember, a morális lény. Ebből a szempontból egyetértünk Fredi Chiappelli gondolatával, aki szerint „kétség kívül az *Élet* volt Dante tematikus rendszerének központi fogalma”.¹ Az „élet” az „élet élése”, az „élet élésének módja” foglalkoztatta a hétköznapiokban és műveiben egyaránt és

¹ „*Vita* fu indubbiamente la parola-centro del sistema tematico di Dante”. In: Dante Alighieri: *Vita nuova. Rime*, (a cura di Fredi Chiappelli), Milano, 2001. Mursia, 18. old. Gondolatmenetünkben mi számos vonatkozásban támaszkodunk *Életutak és életelvek Dantétól Derridáig. Alkalmazott filozófiai tanulmányok* (Bp. 2005. Eötvös József Könyvkiadó) című könyvünk megállapításaira.

úgy véljük, hogy erkölcsi felfogása alapján példa lehet a pozitív morális elvek alapján élő emberek számára. Életművéből pedig komoly erkölcsi koncepció körvonalazható. Meggyőződésünk, hogy éppen az erkölcs az, amely át- meg átszővi az egész dantei oeuvre-t, és összekapcsolja e komplex életmű legkülönfélébb (költészeti, filozófiai, asztrológiai, antropológiai, politikaelméleti, teológiai stb.) vonatkozásait.

Sok Dante-kutató írt már arról, hogy Dante igen erőteljesen vonzódott a filozófiához. A középkor végén és az újkor elején a filozófia még erősen kötődött az erkölcsi és vallási (vagy valláserkölcsi) kérdésekhez. Dante igazán nem volt filozófus, a szónak szoros értelmében, inkább bölcsességszerető ember volt, aki viszont felfogását saját kora (és az antik világ) legkitűnőbb gondolkodóinak továbbgondolása során alakította ki. Így alakult és alakul ki róla a „morális Dante”-kép, ami a jellemszilárdság egyik európai példaképe.

Ebben a tanulmányban kettős célt kívánunk elérni: egyrészt Dante költeményeiben található morális jellemvonásait igyekezünk megtalálni és fellelni, másrészt ennek alapján megpróbáljuk megvizsgálni, vajon az *Il fiore* versei beleférnek-e abba az erkölcsi képbe, mely többi versében fellelhető. Más szóval arra vagyunk kíváncsiak, hogy *A virág* szerzőjének morális attitűdje megfeleltethető-e Dante erkölcsi arculatának. Azaz, igazolhatjuk-e morális (nem költészeti) érvekkel az *Il fiore* szerzőségét úgy, hogy a firenzei költő írta azt? Ennek van néhány nagyon fontos előzetes szempontja, amelyek közül kiemelkedik az önreferencialitás. Van-e és milyen mértékig van *A virág*ban hivatkozás saját magára? Fel lehet-e ismerni – ahogyan azt Kelemen János kimutatta legújabb könyvében Dante minden más írásában – az önreferencialitást itt is. Ez mi kardinális kérdésnek tartjuk az *Il fiore* attribúciója szempontjából. Dolgozatunk ezért legalább két fő részre tagolható: egyrészt elemezzük a különböző

időben született verseinek morális vonatkozásait, kimutatva másrészt, hogy ezekben végig jelen van egyfajta önreferencia. Ez alapján fogjuk majd elemezni *A virág* lehetséges morális aspektusait (és ha van) önreferencialitását, remélve, hogy ezzel közelebb jutunk egy régi vita (vajon Dante műve-e az *Il fiore*?) lezárásához.

1. Dante erkölcsi elvei a verseiben

A prossimetrumban írt *Az új élet* és számos vers-ciklusa nemcsak költészetként értékelhető csupán, hanem úgy is, hogy benne feltárulkozik-e Dante reális, empirikus személyisége.² Ahogyan sok elemző, így Erich Auerbach is utal rá a „cuor gentile” étosza jelenik meg már fiatalkori verseiben, a *Komédiában* is „morális rend” uralkodik.³ Tehát jogosnak tűnik az az elemzési módszer, hogy műveiből, jelen esetben verseiből próbáljuk rekonstruálni azokat az erkölcsi elveket, melyek őt kezdetektől a kiteljesedésig végig jellemezték.

1.1. Az új élet morális felfogása

Dante *hézagosan* ismert életrajzából tudjuk, számos magyar kommentátor utal is rá, hogy a firenzei költő a valóságban igen kedvelte a „nemes hölgyeket”.⁴ Ebben a fiatal életkorban az a

² Dante műveire általában jellemző, hogy benne a saját magára való hivatkozás elég gyakori. Lásd erről Kelemen János: *„Komédiámat hívom tanúmul”*. Az önreflexió nyelve *Danténál*, Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó. Könyvében megkülönböztet „kettő”, vagy „három Dantét”: a valóságos (empirikus), az immanens (utazó) és a költő Dantét. Mi itt csak a reális, az empirikus Dantét keressük és mutatjuk ki valóságos (elképzelhető?) karakter jegyeit.

³ Erich Auerbach: *Studi su Dante*, Milano, 2005. Feltrinelli, 43. és 96-119. old.

⁴ Gondolunk itt olyan magyar Dante-kutatókra, mint Kardos Tibor, vagy írókra (például Illyés Gyulára, Márai Sándorra), vagy művészekre (például Borsos

kierkegaard-i esztétikai stádium volt rá is jellemző, mint általában, és minden korban, a fiatalokra.⁵ Amilyen szenvedélyesen élt a mindennapokban (gondoljunk csak politikai szenvedélyeire), jogosan feltételezhetjük, hogy ezzel az érzelm dús magatartással viszonyult a hölgyekhez is. Legkivált pedig az istennőként szublimált Beatricéhez. Ezt a művet is az ő emlékének szentelte, és érzelmi életének hullámzásairól számol be benne. Amikor elveszítette istenített Beatricéjét, a *Vendégségből* tudjuk, hogy a filozófia tanulmányozása, a ráció keresése lendítette ki őt megrendült lelkiállapotából. *Az új életből* azonban még azt is megtudjuk, hogy engedett más nők csábításának is. A XXXVI-XXXVIII. részben leírt hölgy, valószínűleg Lisetta, annyira élethű, hogy a trubadúr megtévesztő stílus ellenére is valóságosnak tűnik: „el- elmentem, hadd lássam ezt a jószívű hölgyet”, akiben „már-már túlságos gyönyörűséget leltem”⁶, bár ezt hamarosan megbánta. Éppen ez az, a belső vívódás, ami személyes életének és egyúttal *Az új életnek* is a legfőbb témája.⁷ Beatrice iránt érzett ideális, platonisztikus szerelme véleményünk szerint szinte csak ürügy arra, hogy saját érzelmi útját, lelkének történetét megírja. Dante

Miklósra). A fiatal Dante erkölceit távolról sem idealizálták, vagy tartották minden vitán felülnek. Dante is ember volt, még ha kivételes is.

⁵ A kierkegaard-i stádium-elmélet vitatott pontja, hogy az az egyes ember életszakaszainak állomásaira alkalmazható-e vagy sem. Mi úgy véljük, hogy Dante életpályája az esztétikai, etikai és vallási stádiumok egymásutánját jól példázza. Lásd: Sören Kierkegaard: *Vagy-vagy*, (ford.: Dani Tivadar), Bp. 1994. Osiris – Századvég.

⁶ Dante Alighieri: *Az új élet*, in: *Dante Alighieri Összes Művei*, Bp., 1965. Magyar Helikon, 58-59. old. (A továbbiakban: DÖM., vagy az adott rész és a sor száma.)

⁷ Erre utal *Az új élet* Koltay-Kastner Jenő féle fordításának utószavában Kaposi Márton. Lásd: Dante Alighieri: *Az új élet*, (fordította: Kastner Jenő), Szeged, 2015. JATEPress.

igazából, persze, nem volt kierkegaardi értelemben vett csábító, hiszen az imádott nővel valószínűleg semmiféle konkrét szerelmi viszonyban sem állt, mégis fiatalkori főműve (Kierkegaardot parafrázálva) tulajdonképpen „egy lélek fejlődésének naplója”.

Beatrice „égő-vörös ruhában” való megpillantása (ahogyan azt Gulácsy Lajos is megfestette) lánggra lobbantotta benne a szerelmet, amely egész élete végéig perzselte. Viszont ahogyan ez lenni szokott, az édes pillanatok gyakran pokoli gyötrelmek és tisztulási folyamatok követik. Danténál sem volt ez másként.

„Ecce deus fortior me, qui veniens dominabitur michi” – “íme, a nálam erősebb isten, aki eljött, hogy uralkodjék rajtam” – kezdi érzelmi naplóját Dante. Ámor isten oly erővel találta el nyilaival, hogy szinte beleremegett. S ettől a pillanattól fogva a fiatalember csak a boldogságban úszott. Paradicsomi érzelem, a boldogság legmagasabb foka lepte meg, amikor, az akkor a trubadúrok által is használt jelzőket sorakoztatja fel érzelmi állapotának leírására. A szeretett hölgy a “legnemesebb” (VI. 161., XIV. 539-40.), a “legtökéletesebb” (V. 135.), ami hihetetlen gyönyörűséggel töltötte el a fiatal férfit. Úgy írja le ezt a “legnemesebb hölgyet”, mint “minden bűnnek elpusztítóját” (X. 330.), s az “erényeknek királynőjét” (X. 331.). Mindez a tiszta kép a szeretett hölgyről benne szinte “elviselhetetlen boldogságot” (XI. 349.), „képességét többszörösen meghaladó, túlradó boldogságot” idézett elő lelkében. (XI. 353-4.)

A költő valódi boldogsága azonban nem a testi beteljesüléssel függ össze. Igazi boldogsága „az úrnőjét dicsőítő szavakban” áll (XVIII. 723.), akinek az üdvözlése is örömmel töltötte el. Beatricét valójában nem ismerte, „lelki nemességét” feltételezte, hiszen Guido Guinizelli után Dante is azt vallotta, hogy „szerelem és nemes szív egy”. Nem hagyja azonban szó nélkül a hölgy testi adottságát, azaz „testi nemességét” sem. A „szerelem kútfeje” a szem, a „szerelem célja” pedig a száj. Dante mindjárt

hozzá is teszi ehhez: „de hogy itt rögtön eloszolják minden bűnös gondolat, emlékezzék csak vissza, aki olvasta, amit fentebb írtam, hogy vágyaimnak célja, amíg részesülhettem benne, e hölgynek ajkáról rebbenő üdvözlete volt.” (XIX. 852-855.) Mi lehet vajon az a „bűnös gondolat”, amire utal?

A fiatal szerelmesekre oly jellemző módon, Dante ezt a mély érzelmi állapotát titkolni igyekszik. Trubadúrokra jellemző módon nem akarja felfedni titkát. Félt, hogy a „világ titkát hamarosan felfedi” (VII. 176.). S valóban, környezete észleli is szerelmét Beatrice iránt, ami nagyon bántotta őt (XI. 338.). Ekkor rájön arra a bölcsességre, hogy a „titok a hosszú titkolódzás által ismeretes” lesz (XII. 389.). Most már tudja, hogy a szerelem háborgatja az élet nyugalma. Ekkor mondja, hogy „minden gondomnak csak Ámor a tárgya” (XIII. 491.) Elkezdődik a szerelmes ifjú hányattatása. Tudja, hogy „Ámor uralma jó, mert hívének értelmét elvonja minden aljas dologtól”, ugyanakkor „nem jó Ámor uralma, mert híve minél nagyobb hűséggel adózik, annál nehezebb és fájdalmasabb pontokon kell átvergődnie”. (XIII. 472-475.) Ekkor használja a másik kulcs-fogalmát műveinek, az „út”, a „via” kifejezést, ami később is több alkalommal (akár például a *Pokol* első tercinájában is) előkerül.⁸ Itt ezt mondja Ámorról, hogy „úgy megtorpanította, mint azt, ki nem tudja, merre tartson. S bár arra is gondoltam, hogy közös útjukat keresem meg, vagyis azt, melybe mindnyájan belefutnak, ez az út szintén nagyon ellenszenves volt...”

⁸ A *Pokol* első két tercináját oly szuggesztíven fordította le Arany János: „Az emberélet útjának felén...”, hogy azt Babits szinte egy az egyben átvette. Igaz, hogy ott az eredetiben „cammin” szerepel. Az „út” egyébként a *Versekb*ben is előfordul, például így: „Gondold meg hát, mily út helyes, mi mód jó a tisztesség-nyeréshez...”. Az eredetiben pedig így: „prender modo e via che ti stea bene” (XCI. 86.).

A beteljesületlen szerelem miatt a titkát féltő fiatalember bánatos arccal járt-kelt Firenzében, ami az érettebb, tapasztaltabb "nemes hölgyekből" kacagást, majd gúnyolódást váltott ki. Szánalmas tekintetek kísérték jártában-keltében. Rájött, hogy a boldogság mellett a szerelem "szörnyű bánattal" jár együtt (VII. 184.), és nem mindig felhőtlen állapot. Elkezdtek őt "rútul rágalmazni", majd "becstelen szóbeszéd" tárgya lett. (X. 329.) Ekkor verseinek hangneme is megváltozott, panaszossá vált. Elvonult a világtól, "magányos helyre húzódott", "szobájába vonult" (XII. 357-60.). Pszichés állapota tehát megváltozott, mert "a világ" megzavarta tiszta érzéseit.

Ez akkor fokozódott fel igazán, amikor beszámol Beatrice haláláról. A "cudar halál", a "kegyesség tagadója" (VIII. 246.) féltett kincsétől fosztja meg, amely pokoli érzéseket támaszt benne. Ekkor kezd el "élete múló voltán tűnődni" (XXIII. 1143.), ami bizonyára bölcsőbbé tette. Érdekes módon azonban, *Az új élet* hangneme ezután szinte változatlan marad. A boldogság ritka pillanatait után érzett panaszáradatot most az elmúlással kapcsolatos, minőségileg azonban más típusú bánat váltja fel nála. Tovább kesereg a „legnemesebb hölgy” elvesztésén, gyötri a bánat. (XXXIII. 1668, 1674.)

Ez a szomorú lelkiállapot hosszú ideig gyötörte. Lelki naplója azonban itt egy újabb szerelmi epizóddal folytatódik. Most egy "jószerű hölgyel" (valószínűsíthetően Lisettával) találkozott, aki megsajnálta a búslakodó ifjút. A szánalom és a gyötörődés egymásra találtak: új érzelmi kapcsolat alakult ki az ifjú költő és a "jószerű hölgy" között. Ez a kapcsolat – ahogyan az allegorikus leírásból következtetni lehet – teljesen más jellegű lehetett, mint Beatricéhez fűződő viszonya. Az ifjú „borzasztó lelkiállapotba”, azaz választás elé került (XXXVII. 1820.), amely igazi kísértés volt számára: választani az ideális, eszményi nő és a hús-vér hölgy

között. A költő el is árulja, hogy ez utóbbira „sokszor gondoltam úgy, mint nekem igen tetsző személyre”. (XXXVIII. 1843-44.)

Ez még nem is elég, hiszen Dante bevallja, hogy bele is szeretett: “így gondolkodtam órála: ez a hölgy nemes, szép, ifjú és okos s talán Ámor rendelésére jelent meg, hogy életem vége lecsendesedjék” (XXXVIII. 1844-46.). A háborgó lelkű ifjú azonban nem tudott ellenállni érzelmeinek. Ezt az is mutatja, hogy eddig nem használt, új fogalom: a “szerelmi vágy” jelent meg gondolatában és a szövegben (XXXVIII. 1856.). “Vágya teljesen felé fordult” (XXXVIII. 1880.). Nem kétséges tehát, hogy az ifjú új szerelemre, ez esetben testi szerelemre talált a “jószívű hölgy” jóvoltából. Ennek a kapcsolatnak a leírása annyira élményszerű, hogy teljes joggal feltételezhető valóság tartalma. Dante azonban érzi, hogy “nemes a hölgy, de nemtelen a gondolat”. Gondolat ez csupán, nem tett is egyben? Lelki naplója szerint lelkiismeret furdalása van, hogy ezzel megcsalja vele imádott és idealizált szerelmét, Beatricét. Ekkor, mentségül, egy filozófiai gondolathoz fordul: szétválasztja magában a szívet és a lelket, mintha ezek az emberben nem egy és ugyanazon dolgok kellene, hogy legyenek. Egy szonettben, amelyben érzelmeit magyarázza, “gondolatai megosztlása szerint, magát kettéosztja”. “Egyik feletem szívnek, azaz kívánságnak, a másikat léleknek, azaz észnek nevezte” (XXXVIII. 1866-68.). A kívánság, a “jószívű hölgy” testi kívánása tehát szemben áll nála az ész által diktált gondolattal, azaz, hogy nem szabad elhagynia imádott Beatricéjét. Lelkiismeret furdalást érezhetett Dante emiatt.

Ekkor a műben található sok csodás látomás egyike tolul elé: megjelenik előtte Beatrice égő-vörös ruhájában, ami rögtön felidézi az ifjú költőben a múlt emlékeit. Hirtelen keserű megbánást érez (XXXIX. 1904.), és “szégyenkező szívvel gondolt rá”. Sőt, “igen aljasnak érezte magát” (XXXVII. 1805-6) már a gondolatra is, hogy elhagyja igazi szerelmét, Beatricét. Újból

“gyötrelmes sóhajtások rohanták meg”, aminek az lett a következménye, hogy “elúzta magától azt a gonosz vágyakozást”, amit Lisetta keltett benne. Ezt az új szerelmét pedig “eltévelyedésnek” nevezi (XXXIX. 1923.). A prózai-verses mű pedig úgy fejeződik be, hogy egy újabb – már az *Isteni Színjátékot* megelőlegező gondolattal és látomással – “fényességes égi ragyogásban” látja Beatricét, a “legtágabb égből magasabban” (XLI. 20038.), akiről majd akkor szól újból, ha hozzá méltó módon tud beszélni, azaz az *Isteni Színjátékban*.

Az eszményi és a testi szerelem megélése után, valamint a filozófiával való megismerkedése következtében Dante elkezdett, egyik kedvenc kifejezésével élve, az “igaz útra” térni (XIX. 818.). Fiatalkorában szerzett élettapasztalat és életbölcesség elkísérte a nagy mű és más verses és prózai alkotások megalkotásánál is. Beatrice valóságos léte és képe talán ebben a műben válik a szerelem allegóriájává, szimbólumává.

Fontos mozzanat a dantei életműben a természeti elem állandó jelenléte. Az új élet sem kivétel ez alól, bár itt természeti kép csak ritkán fordul elő. Egyszer például utal rá, hogy “szépséges, csörgedező, igen tiszta vizű folyó” haladt az út mentén (valószínűleg az Arnóról van szó), ahol Dante maga Ámor szavát hallgatta (IX. 286-7.). Itt egy “útacsán” lóháton ment, gondterhelten (IX. 303). Ez a kép más alkalommal is felbukkan, amikor azt mondja, hogy “mendégéltem egy ösvényen, kristálytisza folyóvíz mellett” (XIX. 736-7.). Dante különösen Toscana tájait szerette és írta le előszeretettel műveiben.

A szerelem szellemi és testi gyönyöreit élvező és kínjait szenvedő Danténak fiatalkorában, úgy tűnik, legfontosabb problémája Ámor volt. Ez az állapot azonban nem tartott soká. Felváltotta azt egy ennél lényegesen nagyobb szomorúságot okozó élethelyzet: Firenzéből történő száműzetése, amely megváltoztatta

egész életét. Majd látni fogjuk, mennyire változott meg erkölcsi tartása, jelleme.

1.2. A *Versek erkölcsi felfogása*

Dante a *Versekben* részben azt az életérzést folytatja és sugározza tovább, most már csupán a líra eszközeivel, amelyet *Az új életben* megismerhettünk. Folytatja azt a gondolatsort, hiszen e versekből állt össze fiatalkori főműve, de egyúttal sok esetben tovább is lép azon az allegorikus, túlságosan is idealizált ábrázoláson egy sokkal összetettebb, és tegyük hozzá: sokkal életszerűbb szerelem-kép felé. Másrészt, ráadásul itt már olyan versek is megtalálhatóak, amelyeknek kifejezetten nem Ámor a tárgya.⁹

A *Rime*, a legkülönfélébb időkben írott verseinek gyűjteménye, olyan "lelki napló", amely egy lényegesebben differenciált személyiséget, egyéniséget mutat be. Tehát esetünkben a *Verseket* ilyen alapon nem lehet egységes egésznek tekinteni. Csak abból a szempontból "egészek" e versek, amennyiben szerzőjük ugyanaz. Azok az élethelyzetek, életutak viszont, melyet a költő befutott a versek keletkezése idején, és melyek őt inspirálták, rendkívül sokfélék. Emiatt maguk a *Versek* különféle kiadói és értelmezői is próbálják rendszerezni őket. Több nagyobb csoportot is el lehetne különíteni bennük, mi azonban, az életbölcesség, az etikai tartalom szempontjából csak két részt különítünk el egymástól, mert annyira különböznek egymástól, mintha két különböző ember írta volna.

⁹ Bennünket alapvetően itt sem foglalkoztatnak a versek születésének történeti vagy filológiai kérdései. Ezekről számos hazai és külföldi értelmezésben bőven lehet olvasni, bár ezzel kapcsolatban is elég sok a bizonytalan tényező. Mi azt vizsgáljuk ez esetben is, milyen etikai tartalom, milyen életbölcesség rejlik e szép versek soraiban.

Az első az lehet, amelyben Dante szinte csak és kizárólag a szerelemmel foglalkozik és ebből a szempontból írja tovább verseit. A másik viszont már az lehet, amely versek már egy érettebb embert, egy tapasztaltabb, morálisan az életre jobban felkészült, egyszóval lényegesen bölcsőbb embert mutatnak, mint az ifjú szerelme. Ez a kierkegaardai értelemben vett etikai stádium Dantéja, aki tisztában van kötelességeivel, az erény és a bűn lényegével, megjelenési formáival. A vallási stádiumba, bármennyire is istennőként kezeli Beatricét (és tegyük hozzá mindjárt: általában a szebbik nemet) nem itt, hanem majd a *Paradicsom*nál érkezik el.

Ezekben az első típusú versekben elsősorban az éteri világba repített szerelmes fiatal jelenik meg, miközben olykor-olykor megmutatkozik a nagyon is földi (testi) érzéseket átélt költő, aki saját magát tudatosan a szerelmen át kívánja megismerni. Nem véletlenül mondja *Qual che voi siate* szavakkal kezdődő versében, hogy “engem önismeret éget” (XLII. 5.).¹⁰ Dante annyiban talán nem különbözik az átlag-embertől, hogy láthatóan két dologban, Ámorban és önmaga keresésében tölti élete egy jelentős részét.

Sok versében beszél “szépséges hölgyekről”, akiket “sokszor megcsókolt”, mert élt benne az “igaz és teljes szerelem igénye” (XL. 6.). Annyira, hogy ennek az érzésnek “szolgálata lett

¹⁰ A magyar fordítás (Weöres Sándor) itt is némileg más. Az eredeti ez: “ch’io mi conosco alquanto”. Az “alquanto” azt jelenti: “némileg” ismerem magam, tehát értelmét tekintve jó, de nem pontos a fordítás. A versek lelőhelyét e tanulmányban az olasz, Chiappelli-féle kiadás alapján adjuk meg. Megjegyezzük, bár részletesen ezzel nem kívánunk itt foglalkozni, hogy bizonyos eltérés mutatkozik nem csak az eredeti és a költői magyar fordítás között, hanem a versek például a *Convivio* első két versének (*Voi che ’ntendendo* és *Amor che ne la mente mi ragiona*) a helye, vagy a verssor számozása szerint (pl. *Poscia d’Amor*) is az olasz és a magyar *Rime/Versek* között.

célja életének” (“sol per voi servir la vita bramo”, L. 43.). Egyik, elveszett versében tudunk róla, hogy hatvan firenzei hölgyet sorolt fel, akit valószínűleg valamilyen szinten ismert is. Másik versében arról ír, hogy “szép lányok jöttek kedves kis csapatban” (LXIX. 1.). A “szerelmi vágy” kifejezés, a női báj, szépség és kacérság emlegetése *Az új élettől* eltérően most már sokszor, egyre többször merül fel verseiben. Már tudja, hogy “a boldogság teljes jutalmát” csakis Ámor adhatja neki (LXII. 13., az eredetiben a “boldogság” helyett “allegrezza” áll). Ez a boldogság, vidámság azonban sohasem felhőtlen, mindig együtt jár búval, bánattal, gyötrellemmel. Ezt tapasztalja meg Dante is, aki Beatrice iránti platonikus szerelmét gyakran váltja fel más, földi örömeket és gyönyöröket adó érzelmekkel. Az “új vágy”, a mindig új és újabb “két szem” mindig “újabb szenvedésre” csábítja a költőt (LXV. 11.), amely további kínokban ölt testet. Mintha Schopenhauert olvasnánk! Olykor pedig, ahogy egyik szép versében írja (XLII. 13-14.), elmarad a viszonszerelem, ami újabb gyötrelmek forrása lehet.

szerető, híján viszonszerelemnek,
az, ki csak kint lel és háboruságot.

Azt is látja, hogy a szerelem a nagybetűs “Jó”, mint őselv, amelynek azonban “ölő a hatalma”. A költő, nagy szerelmeihez: Fiorettához, Violetta-hoz és Pargoletta-hoz (a Csitrihez) írt versei, szonettjei, ballatái és canzonéi tanúsága szerint érzéseinek teljes egészében kiszolgáltatottá vált. Ekkor keletkeztek úgynevezett “fájdalmas versei”, “síró balladái”. Versei tanúsága szerint ezek közül mégis talán Pargoletta volt ebben az időben a legnagyobb szerelme, aki fiatal és nagyon szép, vonzó nő lehetett. Angyalnak nevezi *I' mi son pargoletta bella e nova* sorral kezdődő ballatájában, “aki közénk leszállott”. Tőle “semmi szépség nem vonatott meg” (LXXXVII. 8., eredetiben: “non mi fu in piacer alcun disdetto”),

tehát szép volt és fiatal, akit “forrón imádott”. Ekkor él meg egy újabb közismert szerelmi élethelyzetet, amit így ír le *Perché ti vedi* című:

Mivel tudod, hogy szép és fiatal vagy,
és elmémben szerelmet ébresztettél:
elgőgösödtél, kemény szívű lettél.

Ezért aztán a szerelmi gyönyört újból és újból súlyos aggodalmak és fájdalmak váltják fel, annyira, hogy egyik versét így kezdi: “Oly súlyosan nyögöm Ámor hatalmát” (XCI. 1.).

A *Rime* tulajdonképpen még szerelmes versei közül fontos kiemelni azokat, amelyeket egy verses vita keretében Forese Donatival, sógorával váltott a “nemes hölgyekről”. Ezek tónusa és erkölcsi tartalma teljesen eltér az eddig megismertekéitől. A Dante-kommentárokban ezt azzal magyarázzák, hogy Beatrice halála után Dante érzelmi zűrzavarba került, és kicsapongásokban, dorbézolásokban lelte kedvét.¹¹ A népies tónust, az obszcén, szabad szájú és gonoszkodó célzásokat, gúnyolódásokat e versekben ezzel magyaráznák. Ezekből a versekből azonban az is kiderül, Dante ekkor már a szerelmi élet minden rejtett titkát ismerte. Ezekben a versekben a firenzei költő egyszerűen mint férfi nyilatkozik meg, amit azért fontos megjegyezni, mert nem lehet ezután Dantéra úgy tekinteni, mint aki csupán az eszményi szerelemből merítette volna élettapasztalatait. Az egész személyiség megismeréséhez pedig erre az aspektusra is szükség van, ha komplex módon akarjuk megérteni mondanivalóját és jelentőségét.

Ugyancsak kiemelésre érdemesek azok a versek (különösen az *Io son venuto al punto de la rota*” vagy az *Amor, tu vedi*

¹¹ Lásd például Kardos Tibor ezzel kapcsolatos kommentárját, in: DÖM. id. kiad. 1025-26. Forese Donatival majd a *Purgatórium* XXIII. énekében található újra.

ben *che questa donna* kezdetűek), amelyeket Pietra asszonyhoz írt. Ez érzelmi életének, megítélésünk szerint, újabb mélypontja, hiszen valószínűleg egy nem viszonzott szerelmet ért meg. Dante, úgy látszik, ekkor olyan szép nőbe lett szerelmes, aki olyan kemény volt, mint a kő (olaszul „pietra”), a „szikla” (C. 13.), és „kegyetlenül uralkodik” felette (CII. 6.). Valószínű, azért volt „mord” (CII. 60. az eredetiben: „acerba”), és azért hasonlította újra meg újra „fagy”-hoz, „jég”-hez, mert a szerelmi érzés egyoldalú lehetett. Ennek a „női sziklának” őrzi képét, aki

Nem hágy el engem, oly szép amaz Asszony,
a kegyetlen, ki fölöttem Úrasszony...

A „kemény kő” asszonya lett a költő új szerelme, akit márványszívűnek tart, és a téli évszak természeti képeivel ír le (C. 40-53.). A szerelmet és a szerelmi kínokat újból átélő költő lelkiállapotát egyébként gyönyörű természeti képekkel illusztrálja, amelyek majd az *Isteni Színjáték*ban térnek sokszor vissza, morális állapotok érzékeltetésére.

Gondolatilag és erkölcsi tartalmát tekintve már átvezet a száműzetés idején komponált versek hangulatához a *Poscia ch'Amor* kezdetű vers, azért tárgyaljuk külön és részletesebben.¹² Ez a *canzone* már az allegorikus és tudós versek sorába tartozik, ahol a mindennapi élet férfi – nő viszonyának erkölcsi kérdéseit kezdik felváltani magasztosabb, magasabb rendű morális kérdések.

Talán azért is, mert figyelmét egyre inkább lekötik a körülötte lévő, és általa mind inkább észlelt társadalmi változások. Kezdetben csak azt észleli, hogy a számára oly szimpatikus lovagkori eszmények hogyan transzformálódnak, majd tűnnek el lassacskán. Ezt a megváltozott légkört legjobban talán azzal a sorral érzékeltethetjük, ahol Dante azt mondja: „milyen másképpen

¹² E fejezetben idézett verseket is Weöres Sándor átköltésében közöljük.

élnék, kik ma élnek!" (LXXXIII. 133.). A társadalmi változás, amely örök jellemzője minden társadalomnak, szinte megdöbbenő erejű hatást gyakorol a költőre. Később, s ez lesz majd jellemző a száműzetés verseire, még ennél is komolyabb társadalmi korrajzot ad, aminek jelentős morális következményei vannak.

Nézzük, mihez képest élnek másként, és tesznek mindent másként ("fanno contra"), mint egykor. Ebben a gondolatgazdag versben búcsút vesz földi szerelmeitől, mert "Ámor elhagyott egészen engem" – írja. Most már, mint aki „disamorato”, azaz, mint aki "kiszermesedett", a társadalmi életben tapasztalt bűnök ellen lép fel a tiszta erkölcs és a Filozófia nevében. Hatalmas fordulat ez életében.

Itt központi gondolata az, hogy "aláhanyatlott, lehajlott napja a gáláns erénynek" (LXXX. 66-67.), majd komoly felsorolásába kezd azoknak a negatív jellegű erkölcsi magatartásformáknak, amelyek sértik az általa képviselt és elfogadott morális elveket, normákat, ideálokat. Először is a "vile" és a "noioso" viselkedést (LXXXIII. 10.) bírálja:

a bűnös ellen verekszem most,
ki bennünk él: a renyhét
s gyarlót – balgán felettébb –
könnyedségnek nevezve...

Különösen ellenszenves számára a kivagyiság hangoztatása, a fennhéjázás, hiúság. Az értelmetlen bőkezűség sem érhet célt. Elítéli az embereknek látszaton alapuló megítélését is, a sokszor, egyre többet hangsúlyozott bölcsesség nevében:

A bölcs nem is ruhánkról ítél meg,
- azok csak semmiségek -,
értelmünk és nemes szívünk tekinti.

Az önteltség ellen szól, amikor azokat bírálja, akik "folyton nevetnek", és "nagy embereknek szeretnek látszani", azok előtt,

akik felnéznek az ilyen "cifrálkodó, pávás nyelven fecsegő", igazából üres, fennhéjázó, "sületlen beszédű" emberekre. Ezek "egyetlen moccanásnyit" sem tesznek azért, hogy hölgyeknek udvaroljanak, hanem – ami számára igazán megvetendő – "osonnak ferde kéjre". Talán nem meglepő, hogy Dante végig férfiakra beszél. A sok rossz és keserű tapasztalata ellenére a nőket kiveszi ezekből az általa elítélt kategóriákból. A hamis ítélkezés, megítélés ellen szól, amikor a balgaságban terpeszkedőkről szól, akik, értelmük korlátozottsága miatt ítéletükben "kancsalítanak". A dicséretet kedvelők ellen írja aforizma-szerű sorait:

...senki sem talált még
erény nélkül dicséretet, valódit.

Azaz, nem igazi dicséret az, ha olyan valakitől jön, aki híján van az erénynek. Ha pedig az erényt könnyen fogjuk fel, az "nem makulátlan, rajta árny van". Valódi, "tisztá erény", ami "dísz mindenkinek" (LXXXIII. 97.) csak ott van, "hol csak Lélek él benn folttalan emberekben".

Itt már felmerül a „nemesség” fogalma, amely majd később, például a *Vendégségben* oly jelentős szerepet nyer. Az igazi erény

...célja és igénye:
az élet, jókedv, lelkes tettrevágyás,
amelyben nincs megállás,
példás erény, hogy hasson véle másra.

Szükséges felfigyelni ebben a versben arra a fordulatra, ami szerelmi életének fordulópontja miatt bekövetkezett gondolkodásában: a legfőbb jó ugyanis szerinte éppen a Filozófia. Az erényes élet iránti feltétlen igényét, és ezzel tulajdonképpen az "erkölcsi stádiumba" való érkezését mi sem bizonyítja jobban, mint

kora erkölcsének, a *Seinnek* bírálata. Őszintén kérdi, talán kissé naivan:

Ugyan kinek szemében
nem bűn a pucc, bujálkodás, falánkság,
az esztelen kívánság
bőrünk bolondok vásárára vinni?

A válasz Danténak erre a kérdésére nem az, hogy: „Azoknak, akik ezt nap mint nap csinálják”? A hétköznapi embereknek, amelyek sorába talán ő is tartozott még nem is oly régen, de akiknek táborát elhagyva egyre magasabbra száll, fel egész a *Paradicsomig*.

A száműzetés verseinek morálja már más. Mint igazi moralista, a szó nemes értelmében, már *Az új életben* ezt írja: „korunkból a finomságot kiöltöd” (VII. 258.). Ez a hangulat a szerelmes *Versekben* is egyértelműen megtalálható, akkor például, amikor azt írja, hogy „Mérséklet, Nagylelkűség és a többi” immár „koldus-ruhában” jár (CIV. 63-64.). Ezt azonban figyelmeztető jelnek kell felfognunk a későbbi versek, alkotások fényében és értelmezésekor. Most már, amikor azt írja, hogy “szívem tornácán három nő jelent meg”, csak allegorikus értelemben értendő. S valóban, itt az Igazságosság, az Osztó Igazság és a Törvény allegóriájáról van szó, nem pedig azokról a nemes hölgyekről, amelyekről eddig beszélt. Utalás ez a “három nő” egyúttal arra, milyen törvénytelen és igazságtalan volt száműzetése. . A fordulat egyébként még abban is tetten érhető, amiről *Doglia mi reca* kezdetű versében szól, azaz hogy nála Ámort, a szerelmet a Vertù, azaz az Erény váltotta fel (CVI. 7-8.):

Azt mondom én néktek, szerelmeseknek:
...a Szépség tiétek,
az Erény meg miénk lett...

Ezzel véglegesen el is különíti magát a földi szerelmesektől, és most már teljes egészében csak az Erény útját akarja követni. A

száműzetés során született versek teljesen át vannak szőve az Erény, a morál egyik legfontosabb alapfogalmának gondolatával. Annál is inkább, mert, ahogyan írja, „nincs többé Erény, - habár a cél ez” (CVI. 17.). Ebben a verssorban Dante azt az alapgondolatát fogalmazza meg, hogy magának a művészetnek és ezen belül is elsősorban a költészetnek a célja a morális igazság felmutatása, megismertetése és megszerettetése.

Ebben a szigorú szellemben bírálja, valószínűleg már a „sacro poema” idején született verseiben a fősვნényiséget, „ki folyton pénzre tátog” (CVI. 69.), vagy a kapzsiságot, ami a száműzetés szűkössége idején különösen fájhatott a költőnek:

Majd a kiegyenlítő birodalmat
elérve, kapzsi vakja, mid van?
'Nincs semmim!' – hát felelhetsz erre mást ott?

...

Mit későn és korán nagy
hévvel gyűjtöttél, két kézzel kapartál,
nem tarthatod többé immár magadnál.

Az idegenség gyötrő és kínzó egzisztenciális érzése a száműzetés, mindenféle száműzetés alapélménye, amely megkeseríti a száműzött hétköznapijait és érzéseit. A száműzetés terhét egyébként könnyebben viselte volna el, ha tudná, hogy a szeretett hölgy (itt Beatricét idézi meg) még él.

S megidézi magát úgy, mint a „lápokban és hegyekben” bolygó, „mezetlen emberformát”, akit már a végkimerülés kerülget, mert “ereje végképp kiegészett”. Alamizsnát kér, és – ahogyan később mondja – „békét”.¹³ Vándorlás közben pedig újból, most már a teljes átszellemültség állapotában gondol Beatricére.

¹³ Szép és a tényeknek is megfelelő életrajzát adja Danténak a drámaíró Maróti Lajos. Monodrámájában szerepel az a megható epizód is (leírása még Boccacciótól maradt ránk), amikor Dante az egyik camalduli monostorban, hosszú és fáradságos vándorlás után bebocsátást kér a szerzetesektől, annak, aki a kémlelő ablakból

Dante *Versek* című műve – irodalmi és művészeti értékein túl – rendkívül gazdag erkölcsi példázatokban. Olyan életutat ismerünk meg belőle, amely a hosszú, boldogsággal és csalódással teli időszak után, ahelyett hogy révbejutott volna, a száműzetésbe torkollott. Életének erről az időszakáról részletesebben más műveiben ír majd.

1.3. Dante műve-e az *Il fiore*?

Ezeknek a gondolatoknak a fényében, hogyan ítélnénk meg *A virág* költeményeit és azok erkölcsi mondanivalóját? Dante könyvében Enrico Malato felsorolja azon kutatóknak a nevét, akik filológiai és poétikai szempontok alapján vagy elfogadják, vagy elvetik azt, hogy Dante írta volna *A virág*ot. Mindkettő tábor jelentős szerzőket sorakoztat fel. Utóbb inkább az az érvelés került túlsúlyba, hogy ez a vers-ciklus mégis Dante műve. Emellett számos érvet hoznak fel, elsősorban stílusbeli vagy poétikai jellegűeket. Mások más érvek alapján állítják, hogy ez mégsem Dante műve.

Miért kérdés egyáltalán, hogy ki írta *A virág*ot? Elsősorban azért, mert ezt a művet csak a 19. század második felétől sorolják oda azért, mert akkor fedezték fel a művet a dél-franciaországi Montpellier könyvtárában, a *Roman de la Rose* társaságában. Másrészt tematikája annyira eltér a későbbi, már ismert és Dante-művének elfogadott írásoktól, hogy ez már önmagában is kétséggé teszi az attribúciót. Ráadásul újból felveti azt az életrajzi kérdést, vajon Dante járt-e Frankhonban (Simon Gyula fordítása), ahogyan arra itt a CXII. számú szonettben kifejezetten utalás

kitekintve megkérdezi, mit kíván, Dante csak azt válaszolta: "Pacem!", "Békét!".

Lásd: Maróti Lajos: *A számkivetett*, Budapest. 1979. Magvető, 366. old.

történik (vagy Falsembiante „csalókirály”, „barattiere” megcsal
ezzel bennünket?)¹⁴

„Mester tudorokkal diskurzusom volt,
kik erről szóltak szentbeszédekben
a párizsi népnek...”.

Vagy azt a nagyon komoly tartalmi kérdést is felveti, vajon a
minden más művében hívóként élénk álló Dante hitt-e istenben
(CXVII.).

„Krisztusban hiszel-e - kérdem? –
„Én nem, mert kínban végzi és szegényen...”

A mi feladatunk itt most annyi, hogy valamelyik álláspont mellé:
azaz hogy Dante-e a szerző vagy sem, olyan érveket keressünk
magukban a versekben, amelyek morális szempontból adnának
támponthoz *A virág* szerzőjének azonosításához. Ez nem könnyű,
hiszen kérdés, hogy egyáltalán mely időszakban írhatta (ha
egyáltalán ő írta) ezeket a verseket? A magyar fordító, Simon
Gyula híve annak, hogy Dante verseit fordította magyarra. Ezt
elsősorban Pio Rajna tekintélye alapozná meg a fordító szerint. A
kitűnő fordító Simon Gyula, ahogyan sok olasz dantista is
egyértelműen állítja, hogy ez esetben egy későbbben felfedezett
Dante-műről van szó. Ezt az eredetiséget azzal is érzékeltetni
kívánja, hogy a dantei olasz fogalmak közül a legfontosabbakat
(*cor gentil*, „nemes szív”, *gentil*: „nemes hölgy” CCV. stb.) akkor is
Babits-i hangzással fordítja magyarra, amikor az eredeti szövegben

¹⁴ Ha pedig lett volna Párizsban, ahogyan Barbi vagy Petrocchi feltételezi, az 1309 és
1311 között történt volna. Az *Il fiore* keletkezési dátuma, melyben utal párizsi
tartózkodására, viszont 1284 vagy 1286 (mások szerint 1287 vagy 1290.). Hogyan
utalhatott volna egy korábbi mű, az *Il fiore* arra az eseményre, amely csak sokkal
később következett volna be.

teljesen vagy részben másként és másként szerepel. Például „*gentil madonna*” = „nemes hölgy” (LXXVI), de lehetne „kedves nő”-nek is fordítani, a *cortese*-t is „nemes”-ként fordítja (LXIII), „*buon coraggio*” = „jó szív” (XCVI) vagy van „népség” ott, ahol a szövegben itt ez nem is szerepel, de a *Színjátékban* Firenze polgárait gyakran használt fogalom, stb.

Nézzük most már, milyen érvek szólnak Dante szerzősége mellett vagy ellene. Enrico Malato szerint nehezen lehetne *idő tekintetében* beilleszteni a művet a dantei oeuvre-be, hiszen a firenzei költő életét már sokan úgy írták meg folyamatosan, minden kis részletre kitérően, hogy benne nincs olyan idő intervallum, ahol ezeket Dante – mint egységes alkotást – megvalósíthatta volna. Ennek azért ellentmondani látszik két dolog: egyrészt Dante életét csak hiányosan lehetséges rekonstruálni, másrészt hol vannak a serdülő, a fiatal felnőtt Dante írásai? Egyből *Az új életet* írta volna: ahogyan Pallas Athéné, ő is teljesen harcász állapotban kezdett volna írni? Az életrajz pedig – ahogyan ezt Kelemen János írja – tartogat egy paradoxont: próbáljuk rekonstruálni Dante életét műveiből, majd ezután ez alapján értelmezzük életét és műveit. Tehát nagyon körültekintően kell eljárni, ha időben akarjuk elhelyezni *A virág* költeményeit, de ez talán nem olyan érv, amire nem találhatnánk magyarázatot. Hiszen nem feltétlenül írta egyfolytában a művet a szerző, lehet, hogy olykor-olykor fogott hozzá az íráshoz és részletekben komponálta meg azt. Ennek azonban ellentmond a mű feszes struktúrája.

A másik probléma, ami itt felmerül, az az empirikus, hús-vér Dante mindennapi élete, amikor a hölgyek nem csak, mint szimbólumok, hanem mint – ők is – hús-vér emberek érdekelhették a Firenzeit. Láthatjuk, hogy a *Versekb*en és *Az új életben* is vannak olyan részek, melyek éppen arra utalnak, hogy Dante nem vetette meg a „nemes hölgyeket”, ahogyan ezt eddig is állítottuk, számos

más értelmezővel egyetemben. Tehát *A virág*, amely egy hölgy „megszerzésének” történetét meséli el versben, miért ne lehetne egy fiatalember vágya? Tehát a szimbólumok, az allegória hiánya nem jelentheti azt, hogy ezt a művet ne Dante írhatta volna. Ez sem lehet, tehát kizáró tényező.

Megjelenik-e már ebben a korai művében az a moralitás, amely később oly jellemző volt Dantéra? Ezt mi döntő kérdésnek tartjuk az attribúció szempontjából. Előrebocsátjuk, hogy az *Il fiore* moralitása messzire áll az általunk eddig megismert Dante Alighieri erkölcsi attitűdjétől. Ahhoz a vonulathoz csatlakozom tehát, hogy *morálisan nem igazolható*, hogy ez Dante műve lenne. Ráadásul – s ez talán még döntőbb – hiányzik belőle maga az empirikus Dante, azaz az önreferencialitás minimuma sincs benne ezekben a versekben. S az a baj, hogy a hiányt viszont nem lehet kimutatni ezekben a versekből, *mert nincsen benne hasonló moralitás, mint többi verseiben* (erre utaltunk akkor, amikor a dolgozat elején bemutattuk más *opusainak* erkölcsi vonatkozásait), *ráadásul mindenféle magára vonatkozó ismeret, kiszólás hiányzik belőle*, ami a dantei művek, *bármely dantei mű* alapvető jellegzetessége.

Az önreferencialitás *eleve ki is van zárva* a műből. Arról van ugyanis szó, hogy magának a műnek a kompozíciója nem engedi meg azt, hogy éppen ezt a Dantéra alapvetően jellemző és minden művében benne rejlő és könnyen identifikálható aspektust fel lehessen lelteni itt, mert az egyes megszemélyesített „szereplők” (a színlelő Kép-Más, a gyönyört, a kéjt sóvárgó Szerető, az Aretino Nannáját idéző, szerelmet oktató Aggnő stb.) morálja mind más-és más, és tegyük hozzá: *idegen* Dante eszményképeitől. A perszonalizálódott „szereplők” mind-mind egy-egy morál megtestesítői. Nem világos, hogy Dante éppen melyik morális karakterrel azonosítja magát (az Aggnőével, a *Vecchiáéval* biztosan nem). Amikor az „én” nyilatkozik meg, az egy-egy erkölcsi elv leírása a szerelmi „folyamat” leírása során, s nem Dante, a firenzei

költő és polgár. Így az önreferencialitás eleve nem is derülhet ki belőle. Mivel ez minden művének alapvonása, ezért feltételezhető, hogy ez teljességgel bizonyosan *nem a firenzei költő műve*.

Másik két – Dantéra nagyon jellemző, alapvető – vonás is hiányzik belőle. Az egyik az, hogy nincs benne igazi bölcsesség, bölcselkedés. Dante már a kezdetektől igen megfontolt, életét tudatosan berendező ember képét mutatja felénk, aminek egyik következménye, hogy olykor szinte aforisztikus bölcséleti – filozofikus kijelentései, megjegyzései vannak. Ebből a műből ez is hiányzik. Magyarázható-e ez azzal, hogy ekkor még Dante nagyon fiatal lehetett? Nem tudjuk elképzelni, hogy *ennyire* fiatal és – mondjuk ki – éretlen egyéniségű lett volna (akár nagyon fiatalon is) az *Isteni színjáték* későbbi írója-költője, az akkori morális struktúra kitűnő és értő képviselője.

S mi hiányzik még e műből? Az a jellegzetessége minden – szinte kivétel nélkül minden – Dante műnek, hogy benne természeti képek vannak, melyek a mű fő mondanivalóját kifejtő gondolatok alátámasztásául szolgáló hasonlatokat sorakoztatnak fel. Ezek a mondatok a *Színjátékban*, de másutt is általában úgy kezdődnek, hogy: „S mint...” itt következik egy természeti kép, vagy valamilyen társadalmi jelenet (pásztorok, öreg szabó stb.), majd jön a fő mondanivaló. Ez a hasonlításra használt társadalmi vagy természeti kép szinte teljesen hiányzik az *Il fiore* verseiből. A geográfiai tipológia is más: Firenze vagy valami olasz táj vagy város szinte alig jelenik meg benne, annál inkább beszél francia vagy normann vidékekről.

A döntő számunkra azonban az, hogy sehogyan sem illeszkedik ennek a műnek a moralitása azzal, ahogyan más verseiben vagy tanulmányaiban Dante megnyilvánul. S Dante valóban minden munkájába beírja saját magát. Ebben a műben, *A virágban* benne van-e a saját magát idézni szerető Firenzei? Nem gondoljuk, mert ennek nyomát a műben nem sikerült fellelnünk.

Hol van itt a „valore”, a „sapienza”, mint alapértékek? Helyette gyilkosság (a Kegyesség öre Szája-Árt, Mala-Bocca) a szerelmet pénzért áruló főszereplő (például CXXIV. vagy CXCI.), a Kegyesség (Bell-Accoglienza) és az őt erre ráevő Aggnó, mint kerítő vagy a lány futtatója lenne a morális mérce Danténál? Ráadásul van az *Il fiore*-ban számos durva, alpári célzás, közönséges és triviális kiszólás, a szerelmi aktus részletes leírása (CLXXXVIII. vagy CCXXIX. „a részbe illeszteni próbáltam a dorongot, erővel nyomni a legbelsejébe”). Ez lenne az emelkedett stílusú dantei poézis jellemvonása? Nem hisszük. Ez lenne a „volgare illustre”? Ezek *sehogyan sem férnek össze az eddig ismert Dante-képpel*.¹⁵

Végezetül: ha van is érve néhány tudósnek arra vonatkozóan, hogy ezt a művet, az *Il fiorét* Dante írta volna, mi ezt az általunk tárgyalt morális, önreferenciális és egyéb szempontok alapján megerősíteni vagy elfogadni nem tudjuk.

TIBOR SZABÓ

**L'ordine morale nelle opere poetiche di Dante. Ovvero chi é
l'autore de *Il fiore*?**

In questo saggio volevamo ottenere due scopi: presentare i lati morali delle opere poetiche del poeta e nello stesso tempo analizzare e paragonarli se questi valori morali possano o no coincidere con la moralità de *Il fiore*. Dunque, con argomenti morali si può o meno contribuire quest'opera a Dante. Ci sono, ne *Il fiore* alcune mancanze significative che non lasciano attribuirlo al poeta fiorentino. Prima di tutto ci manca ogni autoreferencialità che è il punto distintivo di ogni sue opere, poi, mancano gli aforismi

¹⁵ Erről hosszabban írtam Rómában 2015 decemberében elhangzott előadásom szövegében. Lásd: *È Dante l'autore del Fiore?* (in corso di pubblicazione).

che fanno vedere la saggezza dell'autore, poi, mancano le descrizioni della natura tanto caratteristiche delle sue opere. Invece, ci sono dentro scene di omicidi, di prostituzione che nelle altre opere praticamente non sono presentati come veri valori umani. Dunque, la moralità de *Il fiore* è veramente lontano dal personaggio poetico da noi conosciuto finora. Se fosse stato Dante a scriverlo, allora noi – finora – abbiamo conosciuto un altro Dante, non quello che ha scritto *La Divina Commedia*.